

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ**

ЎЗБЕКИСТОН ГЕОГРАФИЯ ЖАМИЯТИ

**ЎЗБЕКИСТОН ЕВРОСИЁ МАКОНИДА: ГЕОГРАФИЯ,
ГЕОИҚТИСОДИЁТ, ГЕОЭКОЛОГИЯ**

Халқаро илмий-амалий конференция

**УЗБЕКИСТАН В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ:
ГЕОГРАФИЯ, ГЕОЭКОНОМИКА, ГЕОЭКОЛОГИЯ**

Международная научно-практическая конференция

**UZBEKISTAN IN THE CENTRAL ASIA REGION:
GEOGRAPHY, GEOECONOMICS, GEOECOLOGY**

International Scientific and practical Conference

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

ЎЗБЕКИСТОН ГЕОГРАФИЯ ЖАМИАТИ

ЎЗБЕКИСТОН ЕВРОСИЁ МАКОНИДА: ГЕОГРАФИЯ,
ГЕОИҚТИСОДИЁТ, ГЕОЭКОЛОГИЯ

Халқаро илмий-амалий конференция

УЗБЕКИСТАН В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ:
ГЕОГРАФИЯ, ГЕОЭКОНОМИКА, ГЕОЭКОЛОГИЯ

Международная научно-практическая конференция

UZBEKISTAN IN THE CENTRAL ASIA REGION:
GEOGRAPHY, GEOECONOMICS, GEOECOLOGY

International Scientific and practical Conference

Тошкент-2017

МИРЗАЧЎЛ ТАБИЙ ГЕОГРАФИК РАЙОНИ ХУДУДИНИНГ ТУПРОҚ ҚОПЛАМИ МОНИТОРИНГ ТИЗИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Сабитова Наила Исмоиловна

д.г.н., профессор

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Холдорова Гулбахор Михлибовна¹, Каюмова Мухаббат Махрамовна²,

Усмонов Машраб Рустамович³

1. Уқитувчи; 2. Уқитувчи; 3. Уқитувчи

Абдулла Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика институтини

Аннотация: мақолада Мирзачўл табиий географик районининг қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг ҳудудий хусусиятлари қўриб чиқилган, ўзлаштирилган ҳудудларда туПРОҚ мониторингини амалга ошириш масалалари келтирилган.

Калим сўзлар: мониторинг, туПРОҚ таркиби, туПРОҚларнинг шўрланиши, ер ости сувлари сатҳи, инсон фаолияти, зовур-дренаж, сунъий суғориш тизими

PRACTICAL ASPECTS OF ORGANIZING MONITORING SYSTEM OF SOIL LAYER OF NATURAL GEOGRAPHIC DISTRICT MIRZACHUL

Sabitova Naila Ismoilovna, Kholdorova Gulbahor Mikhliboynova

Kayumova Mukhabbat Mahramovna, Usmonov Mashrab Ravshanovich

Abstract: The article considers the territorial features and distribution of agricultural land values of Mirzachul natural and economic area and provides reflections on the creation of a system for monitoring soil in developed areas.

Keywords: Monitoring, structure of soil, soil salinization, the level of groundwater, humus activity, sewers, drainage, artificial irrigation system.

Мавзунинг долзарблиги. Фан-техника тараққиёти жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда дунёнинг географик, сиёсий-ижтимоий тизимида ҳам ўзгаришлар кузатилмоқда. Бундай шароитда инсон томонидан биосферага кўрсатилаётган таъсири тартибга солиш, ижтимоий тараққиёт билан қулай табиий муҳитни сақлаб қолишнинг ўзаро таъсирини уйғунлаштириш, инсон ва табиатнинг ўзаро муносабатларида мувозанатга эришиш муаммолари борган сари долзарб бўлиб бораверади. XX аср мобайнида мамлакат ҳудудида улкан майдонлар ўзлаштирилиб, асосий стратегик аҳамиятга эга экин тури – пахта етиштирилди. Бу ҳатто Собик Иттифок давридаги пахта монокультураси ва унинг аянчли оқибатларига сабаб бўлди. Мустақиллик йилларида ушбу оқибатларни баргараф қилиш учун қўлаб чоралар кўрилди. Атроф-муҳит ва ландшафтлардаги ўзгаришлар ва жараёнлар мониторингини жорий этиш ана шундай чора-тадбирлардан ҳисобланади. Бундай тадбирлар Мирзачўл табиий географик райони ҳудуди учун жуда аҳамиятлидир, зеро чўлнинг ўзлаштирилиши ва табиий

ландшафтларнинг бутунлай ўзгартирилиши, табиий комплекс сифатида янги қиёфага киритган. Айни вақтда Мирзачўл республикада қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириб берувчи асосий минтакалардан биридир.

Асосий қисм. Табиий жараёнлар ва уларга инсон таъсирини мониторинг асосида ўрганиш ҳодиса ва ҳолатларни изчил ўрганиб бориш, қиёслаш, ҳулосалар чиқариш ҳамда чора-тадбирларни белгилаш тизимини бир бутун ҳолатга келтиришни тақозо қилади. Айни йўналиш дунёда ва мамлакатимизда борган сари асосий тадқиқот услубига айланиб бормоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ)нинг 1972 йилда Стокгольмда бўлиб ўтган махсус анжуманида, алоҳида тизимга эга бўлган “Атроф-муҳит мониторинги” деб номланган дастур тўғрисидаги қарор қабул қилиниб, амалиётга жорий этилган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 23 декабридаги “Ўзбекистон Республикасида Ер мониторинги Низоми тўғрисида”ги 496-сонли Қарорига мовофик, ТуПРОҚшунослик ва агрокимё илмий-тадқиқот давлат институти ҳамда бошқа мутасадди идора ва ташкилотлар

томонидан “Ўзбекистон Республикасида Ер мониторингини юритиш” услубий қўланмаси ишлаб чиқилган бўлиб, унинг асосий мақсади – тупроқларда содир бўлиши мумкин бўлган ўзгаришларни ўз вақтида аниқлаш, уларни баҳолаш, салбий жараёнларни олдини олиш ва оқибатларини тугатиш учун республикамиз ер фонди ҳолатини кузатиб боришдан, олинган маълумотлар асосида илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат. Хўжалик юритишга таъсир кўрсатадиган табиий географик жараёнлар ва уларни салбий оқибатларини ўрганиш ҳамда уларга қарши чора тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш ҳозирги ҳар томонлама барқарор ривожланишга ўтилаётган даврда долзарб масалага айланган. Бинобарин, ушбу ҳудудда ташкил этилган табиий –хўжалик тизими ҳақида қисқача маълумот бериш мақсадга мувофиқдир

Мирзачўл ҳудудида Мирзачўл иктисодий райони ташкил этилган бўлиб, иктисодий район ҳудудий жиҳатдан Мирзачўл, Жиззах чўли ва Қизилқумнинг шарқий қисми, Туркистон тизмасининг гарбий қисми ва Нурота тизмасининг жанубий қисмларини ўз ичига олади. Табиий нуқтан назардан бу тоғлар Мирзачўл табиий ўлкасига қирмайди.

Мирзачўл ҳудудий ишлаб чиқариш мажмуи ёки иктисодий райони маъмурий жиҳатдан иккита вилоят – Жиззах ва Сирдарё вилоятларидан иборат бўлиб, майдони 25,5 минг км², аҳолиси 1 млн 840 минг киши (2010 йил мавжуд аҳоли сони). Мирзачўл иктисодий райони янги ерларни ўзлаштириш асосида таркиб топган бўлиб. Республика майдонининг 5,7 % ини ва аҳолисининг 6,7 % ни ташкил қилади. У асосан қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш ихтисослигига эга, саноат жиҳатидан ҳам тез ривожланаётган ҳудудий ишлаб чиқариш мажмуидир.

Иккала вилоят табиий шароит ва ресурслар салоҳияти, шунингдек ижтимоий ва иктисодий ривожланиш хусусиятлари билан бир-бирдан фарқ

қилади, лекин бу иккала вилоятнинг иктисодий жиҳатдан бирлаштирувчи табиий ҳудуд ва транспорт омилилари, шунингдек чўл ҳудудларининг ўзлаштириш даврида шаклланган хўжалик комплекслари мавжуд. Эндиликда вилоятлар республика иктисодий ва ижтимоий ривожланишида ўзига хос ўринга эгадир. Табиий шароит ва ресурслар бўйича тафовутлар Жиззах вилоятини табиий районлаштириш тамойили бўйича иккита бўлинишига олиб келади. Туркистон тизмасига қирувчи тоғлар ва Нурота тизмасининг жанубий ёнбағирлари қўшни Зарафшон табиий географик районига қиради, шундай қилиб, Жиззах вилояти таркибидаги Бахмал, Ғаллаорол туманлари табиий жиҳатдан бошқа ўлка ҳудудидадир.

Бу иккала вилоятнинг табиий шароити ва хўжаликни ташкил этишга таъсир этувчи омиллари табиий географик ўрни билан боғлиқ равишда шаклланади. Бундай омиллар эса Жиззах вилоятида кенгрок микёсдадир. Шу билан бирга ҳар икки вилоят чўл ҳудудларида ташкил этилган хўжалик тизими билан ўзаро ўхшаш ва чамбарчас боғланган. Бу боғланиш умумий сунъий суғориш тизимининг бунёд қилиниши, хўжалик ихтисослашуви билан юзага келади.

Мирзачўл ҳудудининг ўзлаштирилган ва сунъий суғориш тизимида суғориладиган майдонларининг тупроқлари асосан суғориладиган ўтлоқ- воҳа ва бўз-воҳа тупроқ типларига киритилади. Сирдарё дарёси бўйидаги ҳудудлар ўзлаштирилиши жиҳатидан қадимийроқ бўлиб, энг сўнги ўзлаштирилган майдонлар Жиззах чўлига мансубдир. Юқорида таъкидланганидек, собиқ Иттифоқ даврида ушбу майдонлар пахта экиладиган ва техник ҳамда кимёвий жиҳатдан юқори даражада ишлов бериладиган ҳудудлар эди. Бу жараён бир неча ўн йиллаб давом этган, суғориш, кимёвий дорилар билан ишлов беришда меъёрларга амал қилинмаган.

Мустақиллик йилларида қишлоқ

хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга янгича муносабат шаклланди. Ўзлаштирилган майдонларнинг тупрок бонитети кайта кўриб чиқиб, бахоланди. Экинлар агротехник талабларга тўла роя қилинган ҳолда етиштирилиши қатъий қоида бўлиши учун курашилмоқда. Ташкил этилган фермер ва деҳқон хўжаликлари майдонлардаги тупроқлар ҳолатига мос суғориш режими вужудга келтириб, экин турларини кўпайтириш, ўзлаштирилган

худудлар агроиклимий ресурсларини чуқур ўрганишлари мақсадга мувофиқдир. Мирзачўл текислигида ер ости сувлари сатҳининг сўнгги йилларда кескин кўтарилишига суғорма деҳқончилик билан бир қаторда Айдар-Арнасой қўллар тизимининг ҳам таъсири бўлмоқда. Айдар-Арнасой қўллар тизими таъсирида ер ости сувларининг ўзгаришини Мирзачўл текислиги худудида жойлашган туманлар мисолида таҳлил қиламиз.

Жадвал

Мирзачўл текислиги худудидаги туманларнинг суғориладиган ерларида ер ости сувлари сатҳи

Туманлар номи	Суғориладиган ерларнинг ер ости сувлар сатҳи бўйича тақсимланиши (минг га)						
	Умумий майдон	1 м, гача	1,0-1,5	1,5-2,0	2,0-3,0	3,5	5,0 дан пастр
Арнасой	33,526	-	0,06	1,040	32,426	-	-
Мирзачўл	33,037	-	0,31	0,93	31,347	0,44	-
Зафаробод	29,271	-	0,24	0,55	26,731	1,50	0,25
Дўстлик	36,038	-	0,09	0,815	35,123	0,01	-
Пахтакор	28,725	-	0,01	1,945	26,710	0,06	-
Жиззах	35,005	0,005*	0,25	0,397	24,236	9,98	0,14
Жами:	195,602	0,005	0,97	5,677	176,57	11,99	0,39

*Изоҳ: Зовур – дренажларнинг ишдан чиқиши туфайли сув сатҳининг кўтарилиши.

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Жиззах вилояти статистика бошқармаси маълумотлари.

Суғориш ишларини олиб боришда хато ва камчиликларга ҳамда исрофгарчиликка йўл қўйилганда ер ости сувларининг ифлосланиши кузатилади. Шу билан бирга кишлоқ хўжалигида ҳаддан зиёд кимёвий ўғитларнинг қўлланилиши ҳам ер ости сувларига зарарли таъсир этади. Бундай ҳолат вилоятнинг суғорма деҳқончилик худудларида ва ирригация иншоотлари ҳамда ирригация тизимлари зич жойларда айниқса кучли намоён бўлмоқда. Мирзачўл текислигида ер ости сувлари сатҳининг кўтарилиши, текисликдаги молдалар алмашинувиға ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Грунт сувлари сатҳининг кўтарилишининг салбий оқибатларини тугатиш мақсадида, суғориладиган ерларда зовур тармоқлари зич ҳолда шакллантирилади. Шунга қарамадан, сизот сувларининг буғланиши натижасида тупроқда туз тўпланиши жараёни кузатишмоқда. Бу ҳол мажмуали мелиоратив тадбирларни ўз вақтида сифатли қилиб амалга

оширишни талаб этади. Аммо бу муаммо ҳозирча тўла-тўқис ўз ечимини топмаган, уларнинг худудий жиҳатларини ўрганиш табиий, шу жумладан мелиоратив географиянинг асосий вазибаларидан биридир. Бинобарин, мамлакатимизда амалга оширилаётган барча ислохотлар қаторида ўзлаштирилган худудларга алоҳида ёндашув талаб этилади. Бунинг учун аввало, ўзлаштирилган худудлар, хусусан Мирзачўл худуди тупроқларини тадқиқ этишни кенг қўламда ташкил этиш лозим. Бинобарин, мамлакатимизда амалга оширилаётган барча ислохотлар қаторида ўзлаштирилган худудларга алоҳида ёндашув талаб этилади. Бунинг учун аввало, ўзлаштирилган худудлар, хусусан Мирзачўл худуди тупроқларини тадқиқ этишни кенг қўламда ташкил этиш лозим. Чунки, ушбу худудда ташкил этилаётган кишлоқ хўжалик тизими турли йўналишларни камраб олмақда. Ҳар қандай йўналишларни шакллантириш ва ривожлантириш, биринчи ўринда майдонларнинг тупрок

ҳолати билан боғлиқдир. Шунга қўра, Мирзачўл ҳудудида тупроқлар ҳолатини сақлаб қолиш ва яхшилашнинг янги назарий асосларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш долзарб масаладир.

Хулоса. Мирзачўл ҳудуди тупроқ ҳолатига тўла баҳо бериш ва яхшилаш чора тadbирлари, ҳудуд тупроқларининг комплекс ва хусусий мониторинг тизимини яратишдан бошланади. Бундай тизимни яратиш олдинги тадқиқотлар натижаларига асосланган ҳолда қуйидаги ишларни амалга оширишни тақозо этади:

- Мирзачўл ҳудуди тупроқлари бўйича ўтказилган барча тадқиқотлар натижалари ва хулосаларини умумлаштириш;

- Ҳудуд тупроқларининг хусусиятларини алоҳида ҳамда комплекс тарзда, даврий равишда баҳолаб бориш;

- Алоҳида хусусиятларни намоён этувчи тупроқлар мавжуд бўлган майдонларни кузатиш тизимини ташкил этиш;

- Тупроқлар ҳолатини табиий ва қишлоқ хўжалик тизимига хос ишлар таъсири бўйича кузатиш тизимини яратиш;

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ер кодекси тўғрисида”ги Қонуни (30.04.1998).
2. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат ер кадастри тўғрисида”ги Қонуни (30.04.1998).
3. Солиев А., Назаров М., Қурбонов Ш. Ўзбекистон ҳудудлари ижтимоий-иқтисодий ривожланиши. Монография. – Тошкент: “Мумтоз сўз”, 2010.
4. Аҳмадалиев Ю.И. Ер ресурсларидан фойдаланиш геоэкологияси. – Тошкент: Фан ва технология, 2014. - 340 б.
5. Ҳакимов Қ., Ғудалов М. Жиззах вилояти географияси. – Жиззах, 2003.
6. Сабитова Н., Холдорова Г. Обоснование пунктов наблюдений геоэкологического мониторинга за загрязнением приграничных районов Узбекистана с Киргизией (на примере долины реки Майлуу-суу).

ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРИНИНГ МЕЛИОРАТИВ ХОЛАТИ

Султонов Шухрат Адхамович

ўқитувчи

Қарши муҳандислик иқтисодий институти

Навотова Дилноза Ибрагимовна

ўқитувчи

Қарши давлат университети

Аннотация: Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ривожланишининг асосий йўналишларидан бири ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ташкил қилади. Шу сабабдан ушбу ишда асосий эътибор Қашқадарё вилояти суғориладиган ерларининг мелиорация ҳолатига қаратилган.

Таянч сўзлар: Суғориладиган ерлар, қишлоқ хўжалиги экинлари, ҳосилдорлик, шўрланган ерлар, мелиорация инфраструктураси, мелиоратив география.

RECLAMATION STATE OF IRRIGATED LANDS OF REGION KASHKADARYA

Sultonov Shuhrat Adxamovich, Navotova Dilnoza Ibragimovna

Abstract: Land improvement is one of the key areas of agricultural policy of the Republic of Uzbekistan. In this regard, the work focuses on the creation of infrastructure in the reclamation of irrigated lands of region Kashkadarya.

Исматов Ж.А. Чирчиқ-Оҳангарон ҳавзасида шаҳарлар жойланишининг гидрогеографик хусусиятлари.....	82
Караев Р.М., Атабаева Н.К., Эгамбердиева Л.Ш., Ёдгорова Д.Ш. Особенности восприятия геозкологических проблем в странах Запада и Востока.....	84
Kuvondikov O.X., Berdikulov F.F. Territorial peculiarities of development gardening in Uzbekistan.....	86
Кўчқарова М.М., Хасанова Г. Қишлоқ ҳўжалиги ерларини мелиоратив ҳолатини яхшилашининг ҳудудий жиҳатлари.....	89
Махкамов Э.Ғ., Дехқонбоева М.Н. Фарғона вилоятидаги муҳофаза этиладаган табиий ҳудудларнинг туристик-рекреацион имкониятлари.....	91
Мирзамаҳмудов О.Т., Дехқонова Ш.А. Фарғона водийси тоғ олди ландшафтлари ва улардан самарали фойдаланиш масалалари.....	93
Nazarova M.A. Qadimgi dinlarning vujudga kelishida tabiiy sharo'itning ta'siri.....	97
Рахматуллаев А., Мамажанов Р.И., Турдиев Д.Э. Шамолдан электр энергия олиш истиқболлари.....	99
Сабитова Н.И., Холдорова Г.М., Каюмова М.М., Усмонов М.Р. Мирзачўл табиий географик райони ҳудудининг тупроқ қоплами мониторинг тизимини ташкил этишининг амалий жиҳатлари.....	105 ✓
Султонов Ш.А., Навотова Д.И. Қашқадарё вилояти суғориладиган ерларининг мелиоратив ҳолати.....	108
Тойчиев Х.А., Крахмаль К.А., Абдуназаров У.К. Хроностратиграфия отложений эоплейстоцена Западного Тянь-Шаня.....	111
Тошов Х.Р. География тарихига доир мулоҳазалар.....	114
Усманов Р.Н., Хўшвақтов С.Х., мардиев У.Б. Применение современных информационно-коммуникационных технологий в процессах подземного захоронения отходов производства.....	116
Usmanova R. Iqlim resurslarini rekreatsiya jihatidan baholashning geografik xususiyatlari.....	121
Хамидов А.А., Шахалиева З.И. Развитие научных идей и направлений при изучении природы Ферганской долины.....	124
Хурсанов Д.Б. Қўйи Амударё табиий географик округи ландшафтларини урғанишида структура таълимотининг роли.....	126
Шамуратова Н.Т. Теория и практика экотуризма на примере Узбекистана.....	131
Шарафутдинова К.У., Хўшмуродов Ф. Экологический туризм на особо охраняемых природных территориях Узбекистана.....	135
Эгамов Б.Ю. Ўзбекистонда экотуризм ва ўлкашунослик таълим йўналишида кадрлар тайёрлашининг аҳамияти ва истиқболлари.....	139
Ergasheva Y.X. O'zbekistonda quyosh energiyasidan foydalanishni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishi - soha qonunchilik bazasini yaratishdir.....	143
Ergasheva Y.X., Sharipov Sh.M. Insoniyatni elektr energiya bilan ta'minlashda shatol energiyasining o'rni.....	145
Янбухтин И.Р., Атабаев Д.Х., Булин С.Е. Цифровая модель поверхности палеозоя Сурхандарьинской впадины.....	148
2-СЕКЦИЈА. ИҚТИСОДИЙ ВА ИЖТИМОИЙ ГЕОГРАФИЈА, ДЕМОГРАФИЈА	
Гельдыева Г.В., Токмагамбетова Р.Ю. Качественные и количественные показатели в системе управления эколого-демографическими процессами Республики Казахстан.....	150
Абдуназаров Х.М., Умарова М.Х. Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ) - глобал ва минтақавий ҳавфсизлик ҳамда иқтисодий интеграцион ҳамкорлик сари.....	156